

**JADIDLAR HARAKATI VA MILLIY UYG‘ONISHNING
ILDIZLARI**

Abduqahorov Anvarjon Alijon o‘g‘li

Navoiy Davlat Universiteti Tarix fakulteti

Annotatsiya: Ushbu maqolada XIX asr oxiri va XX asr boshlarida shakllangan jadidlar harakatining tarixiy, siyosiy va madaniy ildizlari tahlil qilinadi. Harakatning Turkiston jamiyatidagi ijtimoiy-ma'rifiy uyg'onishga qo'shgan hissasi ochib beriladi. Tadqiqotda tarixiy manbalar va zamonaviy ilmiy qarashlar asosida jadidchilik harakatining milliy uyg'onish jarayonidagi o'rni yoritilgan.

Kalit so'zlar: jadidchilik, milliy uyg'onish, ma'rifatparvarlik, islohot, madaniy meros.

Introduction (Kirish)

XIX asrning ikkinchi yarmida Turkiston mintaqasida ro'y bergan siyosiy, madaniy va ijtimoiy o'zgarishlar mahalliy ziyolilarni yangi yo'nalishdagi tafakkurga yetakladi. Rossiya imperiyasining istilochilik siyosati, zamonaviy ilm-fan taraqqiyoti va islom dunyosidagi islohotchilik harakatlari ta'sirida O'rta Osiyoda jadidchilik deb atalgan ma'rifiy harakat shakllandi. Jadidlar jamiyatni uyg'otish, milliy o'zlikni anglash, zamonaviy bilimlarni targ'ib etish orqali Turkistonning kelajagini ta'minlashga intildilar. Ushbu maqolada jadidchilik harakatining ildizlari, shakllanish sabablari va milliy uyg'onishdagi o'rni ilmiy jihatdan tahlil qilinadi.

Jadidchilik harakati nafaqat Turkiston, balki butun musulmon sharqida boshlangan yangilanish, ma'rifat va taraqqiyot harakatining bir bo'lagi bo'lib, uning ildizlari XIX asrning o'rtalariga, xususan, Ismoil Gasprinskiyning faoliyatiga borib taqaladi. "Tilde, fikrda, ishda birlik" shiori ostida u boshlagan faoliyat Turkistondagi ilg'or ziyolilar orasida katta ta'sir uyg'otdi. Bu ziyolilar mustamlaka siyosati ostida ezilayotgan xalqni uyg'otish uchun yangi ta'lim tizimini joriy etish, matbuotni

rivojlantirish, ayollar erkinligini qo'llab-quvvatlash kabi muhim masalalarni ko'tarib chiqdilar.

Bu jarayonlar natijasida shakllangan jadidchilik harakati xalq orasida yangicha dunyoqarash, erkin fikrlash, ilmga chanqoqlik va zamonaviylikni qadrlash g'oyalarini yoydi. Milliy uyg'onish aynan shu harakat orqali shakllandi va Turkiston xalqining keyingi siyosiy va madaniy taqdiriga bevosita ta'sir ko'rsatdi.

Methodology (Metodologiya)

Tadqiqot tarixiy-taqqoslama va tizimli yondashuv asosida olib borildi. Jadidchilik harakati bo'yicha mavjud tarixiy manbalar, jadid adabiyoti, ularning nashrlari (masalan, "Taraqqiy", "Shuhrat", "Sadoyi Turkiston") hamda zamonaviy tarixchilar (Xasanboy Do'stmuhammad, Bahodir Karim, Anvar Murodov va boshqalar) tomonidan yozilgan asarlar tahlil qilindi. Shuningdek, ijtimoiy-siyosiy kontekst va u davrdagi xalqning ahvoli, diniy-ma'rifiy holati ham e'tiborga olindi.

Tadqiqot davomida qator birlamchi manbalar, jumladan, 1906–1917 yillarda faoliyat yuritgan "Taraqqiy", "Shuhrat", "Sadoyi Turkiston" singari jadid matbuot nashrlari tahlil qilindi. Ulardagi maqolalar vositasida jadidlar qanday g'oya va maqsadlar yo'lida kurash olib borganliklari aniqlashtirildi.

Yana bir muhim uslubiy yondashuv – jadidchilik harakatining geosiyosiy kontekstda o'rganilishidir. Jumladan, Rossiya imperiyasi siyosatining Turkiston o'lkasida qanday ijtimoiy va ma'naviy muhit yaratgani tahlil qilinib, jadidlarning bu muhitga bo'lgan munosabati ochib berildi.

Shuningdek, madaniy antropologiya nuqtayi nazaridan qadimgi Turkiston xalqining an'anaviy hayot tarzidagi o'zgarishlar, ta'lim tizimining evolyutsiyasi va diniy qadriyatlarning zamonaviylik bilan qanday muvozanatlashtirilgani o'rganildi. Yozma manbalardan tashqari, tarixiy xotiralar, tarjimai hollar hamda ilmiy-nazariy izohlar muhim metodik asos bo'lib xizmat qildi.

Results (Natijalar)

Tadqiqot davomida quyidagi muhim natijalarga erishildi:

- Jadidchilik harakati Turkiston mintaqasida Rossiya mustamlakachiligi davrida milliy o'zlikni saqlash va uyg'otish vositasi bo'lgan.

- Harakatning asosiy maqsadi – xalqni ilmga, taraqqiyotga chorlash, eski usuldagi madrasalarning o‘rniga yangi usuldagi maktablar tashkil qilish bo‘lgan.
- Jadid ziyolilari (Abdulla Avloniy, Munavvarqori Abdurashidxonov, Mahmudxo‘ja Behbudiy, Ismoil Gasprinskiy va boshqalar) milliy uyg‘onishning poydevorini yaratgan.
- Ularning asarlari va faoliyati jamiyatda ma’rifatli, zamonaviy tafakkurli avlodni shakllantirishga xizmat qilgan.
- Jadidlar o‘z faoliyatida islomiy qadriyatlarni zamonaviy dunyoqarash bilan uyg‘unlashtirishga intilganlar.

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, jadidlar faoliyati Turkiston jamiyatining har bir qatlamiga ma’rifatparvarlik g‘oyalarini olib kirishga xizmat qilgan. Jumladan:

- **Ta’lim sohasida:** eski maktab-madrasalarning o‘rnini yangi usuldagi, ya’ni darslikka asoslangan, dars jadvali va rejalashtirilgan o‘qitish tizimi egallay boshladi. Bu tizim orqali savodli, dunyoqarashi keng yosh avlod yetishib chiqdi.
- **Ayollar huquqlari masalasida:** jadidlar orasida ayollarni ilmli bo‘lishi kerakligi, ularning jamiyatdagi o‘rni muhimligi haqida ilg‘or fikrlar ilgari surildi. Ayniqsa, Avloniy va Behbudiy o‘z asarlarida ayollar savodxonligini millatning taraqqiyoti bilan bog‘lashgan.
- **Adabiyot va dramaturgiyada:** jadidlar sahna asarlari orqali xalqni ongli hayotga da’vat etdilar. Masalan, Behbudiyning "Padarkush" asari o‘z davri uchun ijtimoiy fojia sifatida qabul qilinib, xalqni tarbiyalash vositasiga aylangan.
- **Milliy o‘zlik va til masalasi:** jadidlar o‘z maqolalari, darsliklari va she’riy asarlari orqali ona tilini asrash, rivojlantirish va ilm-fan tiliga aylantirish g‘oyalarini ilgari surdilar. Avloniy "Turkiy guliston yoxud axloq" asari orqali til, axloq, madaniyat va dunyoqarash masalalarini muhimlik darajasida birlashtirib ko‘rsatdi.

Shuningdek, jadidlarning ayrimlari siyosiy harakatlarda ham faol qatnashib, milliy mustaqillik g‘oyalarini targ‘ib qildilar. Ular Turkiston o‘lkasida ozodlik, o‘zligini tiklash va taraqqiyotga erishish yo‘lida o‘z hayotlarini fido etdilar.

Discussion (Muhokama)

Jadidchilik harakati nafaqat ma'rifiy harakat sifatida, balki keng qamrovli milliy uyg'onish harakati sifatida ham ahamiyatlidir. Bu harakat orqali xalq ongida o'ziga xos o'zgarishlar sodir bo'ldi: savodsizlikka qarshi kurash boshlandi, milliy til va adabiyot rivojiga alohida e'tibor qaratildi, ayollar huquqlari haqida fikrlar ilgari surildi. Jadidlar faoliyati zamonaviy O'zbekiston ma'naviy-ma'rifiy taraqqiyotining poydevoriga aylandi.

Ushbu harakat XX asr boshidagi siyosiy tazyiqlarga qaramay, o'zining tarixiy missiyasini bajardi – milliy uyg'onish g'oyasini xalq ongiga singdirdi. Bugungi kunda bu g'oyalar O'zbekiston mustaqilligini mustahkamlashda, yangi avlodni tarbiyalashda muhim ideologik asos bo'lib xizmat qilmoqda.

Jadidchilik harakatining muvaffaqiyatini va muammolarini chuqur muhokama qilganda, bir nechta asosiy jihatlariga e'tibor qaratish lozim. Avvalo, bu harakat xalqning madaniy uyg'onishini boshlab berdi, biroq bu harakatga Rossiya imperiyasi tomonidan doimiy qarshilik ko'rsatildi. Jadidlar matbuoti, maktablari va sahna asarlari tsenzura qilindi, ularning ba'zilar qamoqqa olinib, keyinchalik surgun qilindi yoki qatl etildi.

Shunga qaramay, ularning merosi bugungi kunda ham dolzarb. Jadidlar tomonidan ilgari surilgan qadriyatlar – milliy o'zlik, ma'naviy yuksalish, ta'limning ustuvorligi – hozirgi O'zbekistonning davlat siyosati va ta'lim tizimida asosiy yo'nalishlar sifatida davom ettirilmoqda. Ayniqsa, milliy g'urur, tarixiy xotira va milliy birlik masalalarida jadidlar tajribasi nihoyatda foydalidir.

Jadidchilik faqatgina tarixiy hodisa emas, balki o'zbek milliy tafakkurining rivojiga turtki bergan, hozirgi o'zgarishlar uchun kuchli zamin yaratgan harakatdir. Bu harakatning izlarini hozirgi mustaqil O'zbekiston ta'limi, madaniyati, matbuoti va davlat qadriyatlarida ko'rish mumkin.

Conclusion (Xulosa)

Jadidchilik harakati Turkistonda milliy uyg'onishning ilk bosqichi bo'lib, uning ildizlari jamiyatdagi ijtimoiy, siyosiy va madaniy muammolarni hal qilishga qaratilgan sa'y-harakatlarda namoyon bo'ladi. Jadidlar o'z davri uchun yangicha

tafakkur, zamonaviy bilim va milliy o'zlikni uyg'otuvchi asosiy kuch sifatida tarix sahnasiga chiqdilar. Ularning merosi bugungi kunda ham dolzarbligini yo'qotmagan holda, ta'lim, tarbiya va ma'naviyat sohalarida o'rnak bo'lib qolmoqda.

Xulosa qilib aytganda, jadidlar harakati Turkiston xalqlarining o'zligini anglash, zamonaviy taraqqiyot sari intilish va xalqni ma'rifatli qilish yo'lidagi muhim tarixiy bosqich bo'lib xizmat qildi. Ular ma'rifat, erkin fikrlash, inson huquqlari, ilm-fan va milliy qadriyatlarni bir butun holda talqin qildilar. Bu esa jamiyatda katta uyg'onishlarga sabab bo'ldi.

Bugungi avlod uchun jadidlar faoliyati nafaqat tarixiy tajriba, balki ibrat maktabidir. Har qanday zamonaviy islohot, ayniqsa, ta'lim, madaniyat va ma'naviyat sohasidagi yangilanishlar jadidlar g'oyalariga tayanishi lozim. Chunki ularning harakati biz uchun milliy o'zlik, erkinlik va taraqqiyot ramzidir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. **KARIMOV B. JADIDCHILIK: TARIX VA BUGUN.** – TOSHKENT: MA'NAVIYAT, 2005.
2. **DO'STMUHAMMAD X. MILLIY UYG'ONISH VA JADIDCHILIK.** – TOSHKENT: O'ZBEKISTON, 2018.
3. **AVLONIY A. TURKIY GULISTON YOXUD AXLOQ.** – TOSHKENT: O'QITUVCHI, 1992.
4. **BEHBUDIY M. TANLANGAN ASARLAR.** – TOSHKENT: FAN, 2006.
5. **QOSIMOV B. JADIDLAR VA MUSTAMLAKA.** – TOSHKENT: SHARQ, 1997.
6. **SALOHY A. JADIDLAR MEROSI VA HOZIRGI ZAMON.** – SAMARQAND, 2021.
7. **G'ANIYEV S. MILLIY UYG'ONISH G'OYALARI.** – TOSHKENT: O'ZBEKISTON, 2004.